

УДК 811.161.2'282.2

Кірілкова Н. В.

ФОНЕТИЧНІ КОНОТАЦІЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Категорія оцінки перебуває в тісних зв'язках із пізнавальною діяльністю людини і здатна формувати світоглядні позиції. Фонетичні конотації надають діалектним фразеологізмам додаткової експресії, створюють відповідний до асоціативно-образного уявлення мовця колорит.

Ключові слова: південноволинські говірки, діалектна фразеологія, фонетичні конотації.

Категория оценки находится в тесных связях с познавательной деятельностью человека и способна формировать мировоззрение. Фонетические коннотации придают диалектным фразеологизмам дополнительную экспрессию, образуют соответствующий ассоциативно-образному представлению колорит.

Ключевые слова: говоры Южной Волыни, диалектная фразеология, фонетические коннотации.

The apprehended category has the close connection with cognitive person activity and it is capable to form the world-view positions. The phonetic connotations give the additional expression by dialectal idioms and create appropriate associative and figurative coloring.

Key words: South Volyn patoises, dialectal phraseology, phonetic connotation.

В ідіомах зберігається різноманітна культурна інформація, яка виявляється як через внутрішню форму (відсилку до образу), так і через низку значень (передусім прагматичне, оцінне), які складають зміст ідіоми (праці В. М. Мокієнка, В. Д. Ужченка, В. І. Коваля, М. Ф. Алефіренка, В. В. Жайворонка, О. А. Майбороди). Категорія оцінки належить до універсальних мовних категорій, що перебувають у тісних зв'язках із пізнавальною діяльністю людини. Увага до цієї мовної категорії зумовлена антропоцентризмом лінгвістики. Унікальність категорії оцінки впливає з того, що вона здатна не лише здійснювати відображення цілісної сутності чогось (об'єкта) для когось (суб'єкта), але водночас і формувати світоглядні позиції та впливати на поведінку значної кількості людей [1]. Одним із визначень лінгвістичного терміна "оцінка" є "складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці, який репрезентує ставлення носіїв мови до позначеного" [2], зокрема формується рядом концептів "схвалення / осуд", "згода / незгода", "симпатія / антипатія" [3].

Діалектна фразеологія дає можливість спостерігати різноманітні варіанти усталених одиниць, яких не знає літературна мова, і зокрема це дає змогу виявити, що фонетичне оформлення є також важливим елементом експресійного потенціалу ФО. Нами проаналізовані фразеологізми, що є в першій редакції "Матеріалів до фразеологічного словника південноволинських говірок" Наталії Кірілкової (Рівне – Острогож, 2011) і згодом увійдуть до другої. Виявляється, що діалектна фразеологія набагато ширше користується можливостями фонетики, ніж прийнято вважати.

Як відомо фоностилістика вибирає з ряду акустико-артикуляторних і лінгвістичних ознак, досліджених фонетикою, ті, що здатні створювати звуковий ефект, умотивований змістом і образністю. Первинні семантичні зв'язки є звуконаслідувальні, вторинні – звуко символічні. Виявлено, що наявність фонетичного значення спостерігається у словах, що позначають рух, звучання, якість, форму, колір, світло. Саме такі компоненти спостерігаємо у складі усталених висловів: *без мила лізти* (рух), *як струна, хухати і дмухати, як свині калатало, не мичить не телиться, як у ступні* (звукосимбіологія), *як тая ненья, як Маруся* (якість), *як барабан, як міх вовни* (форма), *як скло* (світло) тощо.

Фонетичні фігури, що стилістика виявляє в текстах, спостерігаємо в мініатюрі, іноді навіть у двох – трьох компонентах ФО, і сприймаємо як прикрасу, щось самодостатнє, створене за законами народної поезики, чому сприяють ритмічна організація і рима. Звичайно найчастішими є регулярні повтори. Найбільше властивий римований повтор кінцевих морфем, що надає одиницям експресивності (*як коту і попу, як котові і попові, руками і ногами, і вашим і нашим*). Іноді саме римування є самоціллю (вигук *здрасі мордасті*), може римуватися один із компонентів фразеологізму зі словом, з яким уживається: (ножки) *як у кози рожкі*, (куплю) *як пса облуплю*. Є бінарні спільнокореневі конструкції – повтор того самого слова з приєднанням або часткою: *від дзвінка до дзвінка, тютілька в тютільку, метр на метр, ділов а ділов*. Часто спостерігаємо поширення відомої усталеної сполуки задля створення рими: *за царя Саса, як була земля з м'яса; за царя Опенька, як земля була тоненька*. Бінарна конструкція і сурядний зв'язок слів однієї частини мови найбільшою мірою забезпечує ритмічну організацію тексту. Іноді знаходимо і трикомпонентні одиниці подібного плану – *голий, босий, простоволосий; глевкий, лепкий аби їдкий*.

Серед нерегулярних звукових повторів переважає алітерація – суголосся приголосних, повтор одного або кількох приголосних у суміжних чи розташованих поряд словах (*нісок сиплеться, ноги попелом посипати*). Асонанс – суголосся голосних (*полова в голові, прости Господи, баба базарна*), повтор складів або голосного і приголосного всередині слів (*Троню, де дзвонять*), зіткнення однакових звуків у кінці одного слова і на початку іншого (стик) – *Омелько з конопель*. Центр ФО можуть становити підрядні словосполучення із спільнокореневим головним і залежним словом (*лизя злизала, лящить як лясковка, облизати облизня, дуб дубом*). У деяких випадках навіть складно визначити фонетичну фігуру, оскільки маємо одночасно повтор і початкових звуків, і кінцевих, наприклад, *пельку на петельку* або *про вовка промовка*.

У діалектних фразеологізмах також слід розрізняти фонетичні риси, властиві говірці, і такі, що мовцем привносяться зумисне, з метою створення більшої експресії, виразності мовлення. Зокрема, якщо південноволинським говіркам загалом характерні фонетичні риси: часткове збереження етимологічного [o] у новозакритих складах (*як сокол*), твердий [p] (*два Андрухи, змішать з грязюю*); приставний [г] перед [o], [y] (*лити голій за душу*); після губних і шиплячих [и] (*як польські гроши, комедія за чотири гроши*), то діалектна фразеологія дає приклади пережиткових явищ, очевидно, таких, що мали місце на цій території, а тепер є засобом пародіювання мовлення малограмотної людини, “як стара баба говорила”. Це [y] на місці [o] етимологічного (*дід бабі рудний Федор, дати нюри*), рефлекс праслов’янського [mj] – [mn’] (*як мняло, дай дурню мняло, мняти kota в мішку*). Подальше ствердіння губного з виділенням [й] (*очи посоловійлі*). Субституція [ф] на [хв], [х], [в], [к] (*язиката Хвеська, аж кухвайка завертається, як корова на асвальт*). На місці етимологічного [e] [o] після м’якого приголосного (*котьолок варить, пулюю вилетіти*). Вимова слова *банка* із м’яким [н’] (*не банька дьогтю, як вітер з банькою*), слова *цвяшок* із [з] або з африкатою [дз] (*як звяшки, як дзвяшок*), *діра* як *дюра* або *дзюра* (*як мосту дюра*), *свайба* із наслідком дисиміляції та деякі інші.

У південноволинських фразеологізмах можна спостерігати чимало компонентів – запозичень, як давніх, так і новіших, це пов’язано із непересічною роллю волинських земель у культурному розвитку українців. Такі одиниці мають широкий спектр стилістичних забарвлень – від урочистого до вульгарного, іронічного, зневажливого (*на всі гласи, як у Христа за пазухою і загриміти під фанфари, фунт ізюму, іди в монахи, розводити базар*). Просторічна вимова запозичень у складі усталеної сполуки також є джерелом конотації, як і спеціально привнесена просторічна вимова українських слів: *баларина на шпагаті, податъ на окапистъ, пальці всяром, кіна не буде*.

У досліджуваних говірках також спостерігаємо ФО або їх компоненти, які вимовляються по-російськи: *картіна Репіна “Не ждали”, богатенький Буратіно, Бобік здох, рускій місяц* тощо. Пародіюється не лише офіційна, а й просторічна вимова (*доїсти до нету*). Частотні сполуки або тільки їх певні компоненти, які вимовляються по-польськи: *поряд із і не туди і не сюди є ні тенди ні сенди*, де мовцями зумисне збережена сполука [ен] на місці польського носового [e]. Загальновідомий фразеологізм *як церковна миша* зі значенням ‘дуже бідний’ на досліджуваній території засвідчуємо у варіантах *як сусідська миша, як костельна миша*. Тут розвинено уявлення про те, що в сусідів гірше, ніж у себе. Отже, *костельна* вимовляється по-польськи з м’яким [т’]. У такий же спосіб вимовляється *холера ясна*. В усталеному вислові *до вибору і до кольору* польське наголошування компонентів підтримується римою (пор. ще: *жидівське “зара”, як польське “почекай”*). У деяких випадках тій самій меті слугує проривний [г] і [зд]. У деяких ФО зберігається старослов’янська вимова: *на веки вечні амінь; святая тройца, робити маслосвятіє*. Також у південноволинських говірках простежується певне зіставлення своєї вимови з особливостями вимови поліщуків (*артист погорєлого театру*). Зібраний матеріал дає приклади трансформації єврейських фразеологізмів: *мишигін голць, мишигине коп, мати коп в голові, як Мишигін, тьотушка мишигана*. Єврейські і німецькі компоненти в ідіомах своїм звучанням уносять відтінок незвичайності, вони для пересічних мовців є незрозумілими (*получити гебихванца, доставати гезунд, чинити рейвах*). Як правило, самі одиниці є застарілими, вживаються рідко, означають концепти “осуд”, “незгода”, “неприятність”, проте мета їхнього використання не лише осуд, а й заінтригувати співбесідника, виявити його некомпетентність. Є і зворотне явище, коли українські слова в усталеній сполуці дібрані так, що звучать як запозичені, наприклад, з французької мови, *мадам Сижу*. Отже, російська, польська, старослов’янська, єврейська вимова (*як жиду сказати “вей”, як Фема Бельська, водитися як Маньо з Яном*) є джерелом додаткової конотації і має характер пародіювання вимови когось не такого, як інші.

Діалектна фразеологія також дає приклади заміни компонента паронімом із метою усунути вульгарне або лайливе слово. У цьому випадку маємо щось на зразок пароніма-евфемізму, наприклад, *на середині мосту, як сойка за море, десерт за стодолою*. Спостерігаємо випадки, коли компонент фразеологізму є паронімом до слова, що передає загальне значення ФО: *на Миколи, як латиш, швидка Настя напала* тощо.

Фонетичні конотації надають діалектним фразеологізмам додаткової експресії, створюють відповідний до асоціативно-образного уявлення мовця колорит.

Література:

1. Крамаренко М. Л. Аксиологічна прагмасемантика англомовного рекламного тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.04 “Германські мови” [Електронний ресурс] / М. Л. Крамаренко. – Д., 2005. – 21 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/3041.html>.
2. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / [авт.-уклад. Селіванова О. О.]. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” ; 10.02.02 “Російська мова” [Електронний ресурс] / Т. А. Космеда. – Х., 2001 – 32 с. – Режим доступу : <http://disser.com.ua/contents/3043.html>.